

*Даниїла Степанівна Чорненька,
аспірантка відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2224-9646*

ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я: ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Для забезпечення соціальної активності та виключення сваволі у поведінці людей право встановлює простір (межу) можливої свободи у формі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Вони становлять зміст свободи в юридичному сенсі, є основоположними правовими цінностями та надають можливість охарактеризувати свободу у праві як самостійну категорію [1, с. 3]. При цьому сукупність прав людини, досягнутих у конкретній правовій культурі, становить той обсяг правової свободи, який у цій культурі визнається необхідним для кожного індивіда.

За своєю природою права людини – це такі соціально значущі блага на якусь міру свободи, які сумісні з принципом формальної рівності, які можуть бути загальними вимогами свободи. З огляду на це відомі вчені вважають, що права людини навіть після їх офіційного визнання і закріплення (у внутрішньодержавному та міжнародному праві) залишаються природними правами, які радикально відрізняються від позитивного (офіційно-владного, державного, волеустановленого) права [2, с. 10]. Саме тому права людини – це високоморальна етична категорія, яка починається з поваги людини до самої себе, з уміння розуміти навколишніх, особливо в нашій багатонаціональній державі. Права і свободи людини є певним нормативним виміром її соціальної і культурної діяльності та виступають як одна з найбільших культурних цінностей [3, с. 228].

У сучасному світі основні права належать кожній людині (громадянинові). Вони формулюються в міжнародних деклараціях, пактах, конвенціях, у конституціях окремих держав. Права людини лежать в основі чинного законодавства. Крім того, на переконання більшості учених, права людини – критерій, що дає змогу розрізняти правові та неправові закони [4, с. 85–86].

Права людини лежать в основі чинного законодавства. Конституція України встановлює, що людина, її права та свободи є найвищою цінністю. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина – головний обов'язок держави (ст. 3). Права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування та забезпечуються гарантіями правосуддя. Серед основоположних та невід'ємних прав людини варто виокремити право на життя. Так, ст. 27 Конституції України гарантує кожному невід'ємне право на життя. У ній зазначено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

З цим правом тісно пов'язане право на здоров'я людини. Підкреслимо, що життєдіяльність людини залежить від стану її здоров'я. Нерідко здоров'я є основним компонентом для збереження і продовження життя. Відповідно трансплантація органів, як спосіб порятунку життя, має особливо важливе значення, а тому до проблем пересадки органів і тканин прикута увага вчених, причому не тільки з медичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соматичні права людини юридична наука відносить до прав четвертого покоління. Так, за історичними етапами затвердження прав (за часом виникнення) розрізняють певні покоління прав. До першого покоління прав зазвичай відносять особисті та політичні права. Права другого покоління – це економічні, соціальні (соціально-економічні) та культурні права. Третє покоління прав почало формуватися після Другої світової війни. У 70-х роках минулого століття французьким юристом Карелом Васаком було висунуто концепцію тре-

тього покоління прав як прав солідарності. До них дослідники відносять: право на розвиток, право на мир, право на здорове довкілля, право на комунікацію тощо. І, нарешті, четверте покоління прав – це соматичні права. Дослідженням цих прав займається чимало дослідників, серед яких: С. Стеценко, Т. Корж, Р. Гревцова, І. Сенюта, М. Буроменський, В. Денисов, П. Рабінович, Р. Стефанчук та ін.

Метою статті є дослідження права на життя та права на здоров'я крізь призму основних засад трансплантології.

Результати дослідження. Трансплантація органів і тканин має низку характерних ознак, що відрізняють цей метод від інших лікарських впливів. Це пов'язано і з наявністю донора – людини, яка здебільшого не потребує медичної допомоги, а також з проблемами морально-етичного та загальноправового змісту. Ці обставини обґрунтовують важливість та необхідність регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології.

Наголосимо, що трансплантація органів і тканин людського організму є однією з найбільш перспективних і водночас доволі затребуваною галуззю сучасної медицини, яка зробила можливим лікування низки тяжких захворювань. Трансплантація органів і тканин, як засіб реальної допомоги хворим людям, котрі її потребують, має низку характерних ознак, що відрізняють цей метод від інших лікарських впливів. Пов'язано це з наявністю донора – людини, що в більшості випадків не потребує медичної допомоги, а також з проблемами морально-етичного та загальноправового змісту. Ці обставини обґрунтовують важливість і необхідність регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології. Крім того, розвиток нових біотехнологій спричиняє нові правові проблеми, розв'язувати які потрібно вже зараз, до впровадження нових методів лікування у практику. Саме тому трансплантологія, як наука про пересадку органів та/або тканин людини, має ґрунтуватися на чинному законодавстві, в основі якого лежить захист основних прав, свобод та людської гідності. При цьому, на думку вчених, у цій галузі Україна має плідну історію та видатних науковців, які свого часу просунули розвиток трансплантології на небувалі висоти. Однак досі так і не ратифіковано широке коло міжнародних актів у цій сфері: Декларація про трансплантацію органів людини 1987 року, Положення про торгівлю живими органами 1985 року, Конвенція про права людини і біомедицину 1996 року, Резолюція про проведення відповідно до законодавства держав-учасниць з питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини 1978 року, міжнародна Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 року та ін.

Проблеми трансплантації органів, тканин, а також генів людини – це проблеми соматичних прав людини [5; 6], що викликають потребу більш пильної уваги до них з боку представників і теорії права, і конституційного права України. Безсумнівно, дослідження й обговорення їх актуальні не тільки для правової теорії, а й для юридичної практики загалом. Нарешті, як наголошує Р. Хажинський та багато інших дослідників у цій галузі, проблеми трансплантології є складовими частинами предмета правової танатології [7, с. 38].

Трансплантологія є одним із новітніх розділів медицини, що бурхливо розвивається та вивчає проблеми пересадки органів і (або) тканин людини. Великий обсяг операцій з пересадки серця, печінки й інших органів свідчить, що на сьогодні трансплантація вийшла зі стадії медичного експерименту й обсяг пересадок органів і (або) тканин людини в усьому світі неухильно зростає.

У кожному окремому випадку пересадка заторкує інтереси двох осіб – донора і реципієнта, що визначає особливий характер правової регламентації. Безсумнівним є й те, що подальший розвиток трансплантології неможливий без вдосконалення самого законодавства. Констатація «смерті мозку» потенційного донора при збереженні кровообігу й органної життєздатності, проблема відключення засобів життєзабезпечення, вирішення питання про право особи розпоряджатися власним тілом й органами після смерті – усі ці питання вимагають правового регулювання. Зокрема, варто нагадати, що в Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи про приведення у відповідність законодавств держав-учасниць з питань вилучення, пересадження і трансплантації матеріалів організму людини урядам держав-учасниць рекомендовано узгодити свої закони із Правилами, доданими до Резолюції, і ввести відповідні санкції для забезпечення їх виконання [8]. Зокрема, встановлено такі правила щодо вилучення, пересадження, трансплантації й іншого використання матеріалів від: 1) живих людей: донорові повинна бути надана відповідна інформація про можливі

наслідки вилучення; вилучення не повинне здійснюватися без добровільної, а у відповідних випадках – письмової згоди донора; вилучений матеріал не може бути запропонований для продажу; 2) померлих людей: вилучення не повинне мати місця за наявності заперечень з боку померлого; факт смерті повинен бути встановлений лікарем, який не входить до складу команди, що робитиме вилучення, пересадження або трансплантацію; особистість донора не повинна бути відома реципієнтові, а особистість реципієнта – родині донора; матеріали не повинні надаватися за винагороду.

Прийняття 17 травня 2018 року Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» започаткувало новий етап вітчизняної трансплантології, адже протягом 19 років ця галузь медицини була поза увагою законодавців та профільного міністерства. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині полягали в такому:

- удосконалення термінологічного апарату, зокрема шляхом введення нових термінів (ауто трансплантація, гемопоетичні стовбурові клітини, живий донор, імплантация, імунологічна сумісність, ксеноімпланти, потенційний донор тощо);

- внесення змін до Кримінального кодексу України (ст. 143). Разом з тим санкції ст. 143 КК України також зазнали змін і стали більш суворими для запобігання нелегальній трансплантації анатомічних матеріалів людині;

- внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я (ст. 47, 52) і вперше визначено поняття «момент незворотної смерті» – момент смерті головного мозку людини, або її біологічна смерть. За фактом констатації смерті мозку людини консилиум лікарів складає акт, який підписують усі члени консилиуму, відтак його долучають до медичної документації пацієнта [9].

Згідно з законом про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині трансплантологічна діяльність має ґрунтуватися суто на основі Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин (ЄДІСТ). Ця інформаційна система ще перебуває в процесі створення. Її тестовий запуск відбувся у квітні 2020 року, а повноцінний запуск – 1 січня 2021 року. Система містить низку даних, серед яких і дані про донорів та пацієнтів. Безпосередня робота з даними відбуватиметься напівавтоматично. Усю роботу з організації трансплантації координуватиме один фахівець – трансплант-координатор. На момент дії пілотного проєкту та доки повноцінно не запрацює ЄДІСТ, дані збиратимуть у паперовому й електронному варіантах. Через Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин простішим стане й формування так званого листа очікування, тобто черги пацієнтів: вся інформація онлайн, і Центри трансплантації вносять її безпосередньо в ЄДІСТ.

Зауважимо, що нещодавно набула чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин» (№ 1366 від 23.12.2020 [10]). Завданнями цієї системи є визначення пар донор – реципієнт, ефективне й оперативне (в режимі реального часу) забезпечення учасників національної системи органної трансплантації інформацією щодо потенційних донорів анатомічних матеріалів людини, наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів, осіб, які потребують медичної допомоги із застосуванням трансплантації, осіб, які потребують медичного нагляду у зв'язку з перенесенням трансплантації, а також іншою інформацією, необхідною для належного функціонування в Україні системи трансплантації. Після визначення пари донор – реципієнт керівник Українського центру трансплант-координації негайно повідомляє про це закладу охорони здоров'я, до листка (списку) очікування якого внесено реципієнта [10].

По-новому тепер регулюється в Україні й діяльність лікарів, задіяних у процесі трансплантації. Однією з найважливіших складових для медиків є корекція кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації. Раніше в законі зазначалося, що до кримінальної відповідальності призводить порушення порядку трансплантації. Але чіткого порядку трансплантації не існувало, тому будь-яке порушення, навіть формальне, загрожувало кримінальною відповідальністю. У нинішній редакції закону цей пункт змінили, зробивши акцент на умисності порушень та завданні шкоди потерпілому. На черзі – формування й затвердження документів, які передбачали б чіткий порядок дій у сфері трансплантації.

Висновки. Таким чином, у процесі розвитку трансплантології висунула перед суспільством низку правових, медичних та етичних проблем, чимало з яких повною мірою не розв'язано дони-

ні. Актуальність теми підтверджується й наявністю безлічі чинників, які ускладнюють правильне юридичне тлумачення трансплантації органів і тканин людського організму, а також недосконалістю правового регулювання у цій сфері. Зокрема, аналіз законодавства України про охорону здоров'я у сфері трансплантації органів і тканин людини дає змогу стверджувати, що правова база із цього питання має низку прогалин. Так, не вирішено питання поінформованої добровільної згоди на медичне втручання, немає однозначності в нормативному визначенні кола донорів, не розв'язано проблеми цивільно-правового регулювання договору щодо надання трансплантаційних медичних послуг, немає чіткої правової класифікації дефектів медичних послуг щодо трансплантації органів і тканин людини тощо. Ці та багато інших проблем можуть бути предметом подальших наукових пошуків у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 202 с.
2. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*. 2015. № 2. С. 9–23.
3. Подорожна Т. С. Права людини – основа розвитку демократичної, соціальної, правової держави. *Medzinarodna vedecka konferencia «Prava a slobody cloveka a obcana: mechanismus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava»*. Bratislava, Slovenska republika 19–20 septembra 2014 r. С. 227–230.
4. Козюбра М. І. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2–3. С. 83–96.
5. Турянський Ю. І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право і суспільство*. 2020. № 1, ч. 1. С. 110–115. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_1/19.pdf
6. Маринів І. І. Міжнародно-правове регулювання соматичних прав людини. *Право та інновації*. 2021. № 1 (33). С. 62–67.
7. Хажинський Р. М. Соматичні права людини: становлення та сучасний стан. *Право і суспільство*. 2015. № 6, ч. 2. С. 38.
8. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про приведення у відповідність законодавств держав-учасниць з питань вилучення, пересадження і трансплантації матеріалів організму людини урядам держав-учасників від 11.05.1978. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_071#Text
9. Трансплантологія: реалії та перспективи у рамках української медицини. Health-ua. 2021. 23 лют. URL: <https://health-ua.com/article/63757-transplantologiya-real-taperspektivi-uramkah-ukransko-meditsini>
10. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів і тканин: Постанова КМУ від 23.12.2020 № 1366. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text>

References

1. Osiadla, M. V. (2016). Svoboda yak tsinnist prava (teoretyko-pravovyi aspekt): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv [ukr.].
2. Rabinovych, P. (2015). Osnovopozhnyi prava liudyny: termino-poniattievyi instrumentarii doslidzhennia ta vykladannia. *Pravo Ukrainy*. 2 [ukr.].
3. Podorozhna, T. S. (2014). Prava liudyny – osnova rozvytku demokratychnoi, sotsialnoi, pravovoi derzhavy. *Medzinarodna vedecka konferencia «Prava a slobody cloveka a obcana: mechanismus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava»*. Bratislava [ukr.].
4. Koziubra, M. I. (2003). Pravovy zakon: problema kryteriiv. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. 2–3 [ukr.].
5. Turianskyi, Yu. I. (2020). Somatychni prava yak novitnia yurydychna katehoriia. *Pravo i suspilstvo*. 1, 1 [ukr.].
6. Maryniv, I. I. (2021). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання somatychnykh prav liudyny. *Pravo ta innovatsii*. 1 (33) [ukr.].
7. Khazhynskyi, R. M. (2015). Somatychni prava liudyny: stanovlennia ta suchasnyi stan. *Pravo i suspilstvo*. 6, 2 [ukr.].
8. Rezoliutsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy pro pryvedennia u vidpovidnist zakonodavstv derzhav-uchasnykiv z pytan vyluchennia, peresadzhennia i transplantatsii materialiv orhanizmu liudyny uriadam derzhav-uchasnykiv vid 11.05.1978. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_071#Text [ukr.].
9. Transplantolohiia: realii ta perspektyvy u ramkakh ukrainskoi medytsyny. Health-ua. 2021. 23 liut. URL: <https://health-ua.com/article/63757-transplantologiya-real-taperspektivi-uramkah-ukransko-meditsini> [ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynu derzhavnu informatsiinu systemu transplantatsii orhaniv ta tkanyn: Postanova KМУ vid 23.12.2020 № 1366. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text> [ukr.].

Чорненька Д. С. Право на життя та право на здоров'я: основоположні засади трансплантології в конституційному праві

У статті досліджено основні права людини. Серед основоположних і невід'ємних прав людини виокремлено право на життя. Так, ст. 27 Конституції України гарантує кожному невід'ємне право на життя. У ній зазначено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. З цим правом тісно пов'язане право на здоров'я людини. Підкреслено, що життєдіяльність людини залежить від стану її здоров'я. Нерідко здоров'я є основним компонентом для збереження і продовження життя. Відповідно трансплантація органів, як спосіб порятунку життя, має особливо важливе значення, а тому до проблем пересадки органів і тканин прикута увага вчених, причому не тільки з медичної сфери.

Трансплантація органів і тканин людського організму є однією з найбільш перспективних і водночас доволі затребуваною галуззю сучасної медицини, яка зробила можливим лікування низки тяжких захворювань. Трансплантація органів і тканин, як засіб реальної допомоги хворим людям, котрі її потребують, має низку характерних ознак, що відрізняють цей метод від інших лікарських впливів. Пов'язано це з наявністю донора – людини, що в більшості випадків не потребує медичної допомоги, а також з проблемами морально-етичного та загальноправового змісту. Ці обставини обґрунтовують важливість і необхідність регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології. Наголошено, що аналіз чинних у цій сфері норм показує, що багато питань пересадки органів і тканин або взагалі правом не врегульовані, або потребують удосконалення правової регламентації. Правові аспекти проблеми трансплантації органів і тканин надзвичайно актуальні. Саме тому трансплантологія як наука про пересадку органів і (або) тканин людини має ґрунтуватися на законі, в основі якого лежить захист основних прав, свобод і людської гідності кожного громадянина. З позиції етики проблеми трансплантології істотно розрізняються залежно від того, чи йдеться про забір органів і тканин для пересадки органів у живої людини або з тіла померлої. Розв'язання цих етичних проблем багато в чому залежить від стану законодавства в державі, зокрема і конституційного.

Ключові слова: права людини, право на життя, право на здоров'я, соматичні права, трансплантація, реципієнт, донор, правове регулювання донорства, охорона здоров'я, тіло людини, тканини людського організму.

Chornenka D. S. The right to life and the right to health: the fundamental principles of transplantology in constitutional law

The article examines basic human rights. Among the fundamental and inalienable human rights is the right to life. Yes, Art. 27 of the Constitution of Ukraine guarantees everyone an inalienable right to life. It states that no one can be arbitrarily deprived of life. The duty of the state is to protect human life. This right is closely related to human health. It is emphasized that human life depends on the state of its health. Often health is a major component for conservation and prolonged life. Accordingly, organ transplantation, as a way of saving life, is especially important, and therefore the problems of transplanting organs and tissues are drawn by scientists, and not only from the medical sphere.

Transplantation of organs and tissues of the human body is one of the most promising and at the same time quite in demand of modern medicine, which has made it possible to treat a number of serious diseases. Transplantation of organs and tissues, as a means of real assistance to patients who need it, has a number of characteristic features that distinguish this method from other medicinal effects. This is due to the presence of a donor – a person who in most cases does not require medical care, as well as problems of moral and ethical and general legal content. These circumstances substantiate the importance and need to regulate public relations in the field of transplantology. It is emphasized that the analysis of the norms in force in this area shows that many issues of transplantation of organs and tissues are either not regulated at all or need to improve legal regulation. The legal aspects of the problem of organ and tissue transplantation are extremely relevant. That is why transplantology as a science of transplanting organs and (or) tissues of a person should be based on the law, which is based on the protection of fundamental rights, freedoms and human dignity of every citizen. From the point of view of ethics, the problem of transplantology differs significantly depending on whether it is about the sampling of organs and tissues for transplanting organs in a living person or from the body of the dead. Solving these ethical problems depends largely on the state of legislation in the state, including constitutional ones.

Key words: human rights, right to life, right to health, somatic rights, transplantation, recipient, donor, legal regulation of donation, health care, human body, human body tissues.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-70